

DŽEVAD DRINO – BENJAMINA LONDRC

Posebnost pravnog položaja žene u bosanskom srednjovjekovlju

Abstrakt: U svjetlu pravnih normi evropskog srednjovjekovlja žena je nesumnjivo “građanin drugog reda”, što predstavlja odsjaj običaja i propisa antike, mada je u Rimu položaj žena bio još i bolji u odnosu na, primjerice, Grčku. Žena nema politička prava niti aktivno i pasivno pravo glasa, nije mogla biti svećenik, poslovna sposobnost je dugo ograničena, dobiva imovinska prava jedino onda ako je ispunila ulogu supruge i majke. Iz pravnih vrela bosanskog srednjovjekovlja pomaljaju se neke naznake drugačijeg odnosa žene u bosanskom srednjovjekovlju, drugačijeg u odnosu i na položaj žene u susjednim feudalnim državama, ali i na evropsko srednjovjekovlje u cjelini. Ove posebnosti se javljaju prvenstveno u oblasti bračnih i nasljednih odnosa, ali i širih imovinskih prava i ukazuju na drugačiju utemeljenost cjelokupnih društvenih odnosa.

Ključne riječi: bosansko pravo, pravni položaj žene, srednjovjekovno pravo, rimsko pravo

Abstract: In the light of legal norms of the European Middle Ages, the woman was undoubtedly a second-grade citizen, which is a reflection of the customs and rights from ancient times, even though the position of women in Rome was far better when compared, for instance, to Greece. A woman does not have political rights, nor the active or passive right of vote. She could not be a priest, her business activities were restricted for a long time, and she received her proprietary rights only if she fulfilled the role of a wife and mother. From the legal sources of medieval Bosnia there are traces of a different approach to women compared to the neighbouring feudal lands and Europe in general. These particularities appear primarily in the domain of marital and inheritance relations, but also in the broader proprietary rights thus indicating a different basis of the complete social relations.

Key words: Bosnian law, legal position of women, medieval law, Roman law

Prva pominjanja žene u najstarijim spisima Starog istoka, Mesopotamije odnose se na Evu – kršćansku pramajku, islamsku Havu, odnosno hurijsko-hetitsko božanstvo života i smrti – Hebat. I prvi mitovi govore o boginji Inanni koja je odlučila da se dokopa božanskih zakona: Ukrcava se u nebesku lađu i kreće za Eridu, prijestonicu boga En-Ki, u želji da prevarom otme zakone i dopremi ih u svoju prijestonicu

grad Uruk, biblijski Ereh, i učini ga najbogatijim i najslavnijim gradom. On u pijanstvu daje božanske zakone, zvane *me*, naziv sličan egipatskom pojmu pravde *maat*, kod Akada *mumm*.¹ U svjetlu pravnih normi rimskog prava poznati pravnik Papinijan zaključuje: “Po mnogim odredbama našeg prava gori je položaj žene od muškarca” (D.1.1.9.), dok Ulpijan smatra da muški pol ima više dostojanstva (D.1.9.1.), što je osnovica stava Tome Akvinskog da je žena nešto manjkavo i nesavršeno.² Po starom rimskom pravu nije mogla sačiniti testament. Zakon iz 133. godine stare ere dodjeljuje svakoj porodici po 250 jugera zemlje na svakog odraslog sina. Nasljedno pravo ženske djece je nedovoljno jasno, ali praksa ukazuje da se iscrpljivalo mirazom, dok je supruga među posljednjima pozivana na nasljeđe, ženska djeca su mogla biti isključena iz nasljeđa općom formulom (sve do Justinijana), dok su muški potomci morali biti poimenično navedeni. Poslovna sposobnost žene je dugo ograničena – dok je neudata potčinjena je starješini porodice, udajom dolazi pod vlast (*manus*) muža, *presumcio Muciana* (prema pravniku Kvintu Muciju Scevoli) kao pravna pretpostavka navodi da sva njena imovina, osim miraza, vodi porijeklo od muževljevih poklona i da, u slučaju razvoda – naravski pripadaju njemu.³

U kasnijem srednjovjekovlju, u tom vojničkom i muškom društvu, žena je apsolutno niže biće, u prvobitnom grijehu ona je inkarnacija zla, pravni akti 12. i 13. stoljeća ukazuju na pogoršanje njenog položaja, bar što se tiče upravljanja dobrima. Tadašnja podjela na javno i privatno u sferi društvenog života bila je znatno drugačija nego danas – bračni i porodični odnosi su se nalazili pod stalnom društvenom brigom, pa tako moral i način ponašanja pojedinca nisu smatrani nikakvim ličnim pravima.

* * *

Pravni položaj žene bosanskog srednjovjekovlja u mnogome odudara od srednjovjekovnog obrasca, i sam brak na bosanski način – dok bude dobra i vjerna (*si eris mihi bona*), po Dubiji bosanskih franjevaca iz 1373. godine, ne predstavlja brak u crkvenom smislu. Prema Ćirkoviću upravo u sferi braka i porodice dolaze do izražaja običajno pravo i narodna shvatanja.⁴ Crkvena ženidba je obavezna u pravoslavnoj

¹ Marko Višić, *Književnost drevnog Istoka*, Unireks, Podgorica 2008, p.57.

² *Justinijan, Digesta, Prva knjiga*, (prev: Antun Malenica), drugo izdanje, Beograd 2003, 17.

³ Šire o nasljednom pravu staroga Rima vidi u: Marijan Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb, 1974, 179; Mila Jovanović, *Augustovo bračno zakonodavstvo*, Pravni fakultet u Beogradu, 1994, 22-54; Antun Malenica, *Rimsko pravo*, Novi Sad, 1999, 315-373; Lujo Margetić, *Rimsko pravo-izabrane studije*, Rijeka, 1999, 43-67; Miroslav Milošević, *Rimsko pravo*, Beograd, 2005, 190-212; Obrad Stanojević, *Rimsko pravo*, Sarajevo, 2000, 286-295; Za nasljedno pravo u anglosaksonskom sistemu precedenta konsultuj udžbenik autora Sir Henry S. Theobalda, *Law of Wilis*, Wadham College, Oxford, 1927.

⁴ Сима Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Српска књижевна задруга, Београд, 1964, 241.

crkvi od 893. godine naredbom cara, osim za niže staleže, ali od 10. stoljeća za sve, čak i za robove; a u katoličkoj crkvi od 11-12. stoljeća proglašenje braka sakramentom dovelo je do načela nerazrješivosti bračne zajednice-protivno postavkama rimskog prava.⁵ Budući da su brak i bračni odnosi izvan sfere interesa Crkve Bosanske, nalazili su se isključivo u zoni običajnog prava, očito je da nema odlučnog uticaja kanonskog prava, pa niti bračne smetnje razlike u vjeroispovjesti – *cultus disparitas*. Bosansko pravo, kao i cjelokupno slavensko pravo nije znalo za negaciju poslovne sposobnosti ženskih osoba kao ni za obavezno starateljstvo nad njima, što je vrijedilo u rimskom, a kasnije i germanskom pravu.⁶ Pokojni akademik Lujo Margetić analizirao je “brak na bosanski način” u svjetlu izvora: pisma pape Grgura iz 1235. godine poznate Crkvene dvojbe – *Dubia ecclesiastica* bosanskih franjevac iz 1372. godine i pisma pape Eugena IV bosanskom kralju Tomašu iz 1445. godine. Njegovi zaključci su originalni – prema njegovoj analizi nakon nestanka rimske (i ostrogotske) vlasti nad Bosnom pa sve do 12. stoljeća, niti jedna susjedna vlast nije se uspjela nametnuti u Bosni, pa tako da su se ovdje zadržala rimskopravna načela o raskidivosti braka. Pri tom upozorava da je čak i Justinijan u svojoj velikoj *Noveli XXII* iz 535. godine izričito naglasio da je brak razrješiv i dao obrazloženje da se svaka, pa i bračna obaveza, može raskinuti – *ligatum omne dissolube*.⁷

U Bizantu *Ekloga* cara Lava III Isaurijskog iz 726. godine prihvata gledište crkve da je grešan svaki spolni odnos izvan bračne veze, koja se sklapa isključivo u crkvenom obredu.⁸ Srpsko srednjovjekovno pravo prihvaća ovaj vid. *Zakonopravilo (Nomokanon) Sv. Save*, slavenska verzija bizantskog pravnog zbornika *Prohiron* (objavljen između 870. i 879. godine), kao i *Sintagma Matije Vlastara*, pravni zbornik iz kasnije 1335. godine, obimno regulišu brojnim odredbama moral, brak i porodicu gdje pravila o obaveznom sklapanju crkvenog braka potiskuju i isključuju običajno pravo.⁹ U Sintagmi se ponavlja Modestina definicija braka koja je ušla u bizantski zbornik *Epanagoga*, XV, 1, dok Dušanov zakonik u članu devet propisuje izričitu zabranu braka s katolikom. Katolicizam je također smatrao razliku u religiji smetnjom za sklapanje braka pa jedino bosansko srednjovjekovno pravo predstavlja izuzetak u cijeloj regiji što pouzdano ukazuje na sasvim drugačiji društveni kontekst.¹⁰

⁵ Konsultuj djela: Nikodim Milaš, *Crkveno pravo*, Beograd, 1926; August Francen, *Pregled povijesti crkve*, Zagreb, 2009.

⁶ Teodor Taranovski, *Uvod u istoriju slavenskih prava*, (drugo prerađeno i dopunjeno izdanje), Beograd, 1993, 32.

⁷ Lujo Margetić, “Brak na bosanski način (si sibi placuit)”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 55/3-4, Zagreb, 2005, 717-731.

⁸ Lujo Margetić, “Ekloga iz 726. godine i njena važnost za našu pravnu povijest”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, br. I/1980, Rijeka, 1980, 205-215.

⁹ Srđan Šarkić, *Srpsko srednjovjekovno pravo*, Matica Srpska, Novi Sad, 1996.

¹⁰ Konsultuj radove iz *Zbornik u čast 600-te godišnjice zakonika cara Dušana*, Beograd, 1951.

Ukupno uzevši, prema pravnoj historičarki Biljani Marković, položaj žene u patrijarhalnom društvu srednjovjekovne Srbije nije bio toliko značajan – ona je socijalno i pravno vezana za sudbinu muškarca i nije imala pravo samostalnog odlučivanja.¹¹ Srpsko nasljedno pravo nam, nažalost, ne govori izričito da li je naslijeđe nekretnina bilo ograničeno isključivo na muško potomstvo, ali praksa široke zadružne porodice apsolutno ukazuje na to.

Na drugoj strani, pravo ranohrvatske feudalne države u svojim najstarijim izvorima (npr. oporuka zadarskog priora Andrije iz 918. godine) ukazuje da je žena samo plodouživatelj, ali ne i nasljednik.¹² Ovdje vidimo potvrdu riječi Le Goffa da postoji “strana mača i strana preslice”,¹³ jer je upravo u najstarijem pravu ranohrvatske države vidljivo da je žena samo plodouživatelj, ali ne i nasljednik.¹⁴ O odnosu prema ženi najbolje govore odredbe dubrovačkog statuta (ali i kotorskog) koje regulišu krivično djelo ubistva trovanjem. Iz inkriminacije djela je vidljivo da je zakonodavac mislio da izvršitelj može biti isključivo žena!¹⁵ U hrvatskom srednjovjekovnom pravu nailazimo na ustanovu preferiranja djece.¹⁶ Osnovne odredbe o preferiranju jednog sina postoje i u langobardskom pravu – *Liber papiensis*, Liutprandovo poglavlje (edikt) 113 što ga je donio 729. godine, dok kralj Abistulf proširuje 755. godine preferiranje jedne kćerke na štetu drugih kćerki, ako ostavitelj nije imao muške djece. Prelazak kućne imovine se vrši s oca na sina (ne i kćer); zbornik ugarskog običajnog prava Tripartit reguliše kućnu zajednicu oca i sinova, dok Poljički statut (glava 49. b) utvrđuje moguću diobu imovine oca i sinova.¹⁷ Statuti istočnojadranskih gradova donose različite odredbe, ali kćerkino pravo na naslijeđe se uglavnom iscrpljuje ustanovom miraza: Krčki statut (II, 77) precizira da miraz može iznositi

¹¹ Биљана Марковић, “Насљедно право у Душановом законнику и законнику цара Јустинијана”, у: *Законик цара Стефана Душана*, (ур: Сима Ђирковић-Коста Чавошки), Зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000. Године поводом 650. Година од проглашења, САНУ, Београд, 2005.

¹² Lujo Margetić, “Naše najstarije oporuke i rimsko pravo”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. XXXI/1981, Zagreb, 1981, 109-1114.

¹³ Jacques Le Goff, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*, (prev: Dobrila Stošić), Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1974, 334.

¹⁴ Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 1996, 27.

¹⁵ Nevenka Bogojević-Glušćević, *Iz pravnog života srednjovjekovnih primorskih gradova*, Podgorica, 2002.

¹⁶ U klasičnom rimskom pravu preferiranje djece je postojalo samo u posebnom slučaju udovice s djecom iz prvog braka, na Zapadu je car Majoran (457-461.) svojom Novelom VI iz 458. godine zabranio udovicama preferiranje jednog djeteta, na Istoku je stotinu godina kasnije car Justinijan svojim Novelom II, C. 1. iz 538. godine potvrdio isto. Preferiranje djece postoji u vizigotskom pravu-Lex Visigothorum, IV, 51, ali i u franačkom-Lex Ripuaria, 59, 9.

¹⁷ *Poljički statut*, (ur: Miroslav Pera), Split, 1988.

najviše onoliko koliko iznosi djetetov dio. Mletačko pravo,¹⁸ razrađujući odredbe o mirazu, precizira; otac daje kćerki miraz i time je isplaćuje od nasljedstva, ako su nasljednice samo kćerke, ona koja je udata dijeli s neudatom uz obračun miraza. U vezi ženine poslovne sposobnosti za vrijeme braka, dalmatinski pravni sistem apsolutno se odavaja od rimsko-bizantskog prava, žena je pod muževom vlašću. Zanimljivo je poređenje s langobardskim pravom: Rotarov edikt (204.) utvrđuje da žena nije mogla sklapati pravne poslove bez saglasnosti svoga “zaštitnika” – mundoalda (adiutora). Dubrovački statut utvrđuje da je neudata žena, nakon očeve i majčine smrti, pod vlašću svoje braće (IV, 26), dok udovica koja “čuva krevet” i neporočno živi bez preudaje, ima pravo upravljanja imovinom. Osnovno načelo dalmatinskog statutarne nasljednog prava jeste da imovina treba pripasti muškoj djeci – Dubrovački statut utvrđuje u knjizi V,6, Kotorski glava 139, Trogirski-ref. II, 22. – po pravnom povjesničaru Antunu Cvitaniću radi se o reliktu nekadašnjeg slavenskog zadružnog prava koje se ispoljava u težnji da nekretnine ostanu kolektivu (rodu), čiji je predstavnik umro.¹⁹

U drugom dijelu hrvatskog srednjovjekovnog prava, postoji porodičnopravna ustanova ugarskog i slavonskog prava, tzv. djevojačka četvrtina (quarta puellaris), koja svoju osnovu ima u odredbama Zlatne bule Andrije II iz 1222. godine: ako ostavitelj nema muškog potomka zemljište (nekretnina) se kao oštasto vraća kralju, a ostalim se kćerkama priznaje pravo samo na djevojačku četvrtinu.²⁰

Zaključak

Sumirajući naprijed rečeno, pravni položaj žene u bosanskom srednjovjekovlju jasno odudara od uobičajenih stereotipa ali i pravnih standarda susjedstva. Sagleđavajući samo elemente nasljednog prava vidljiv je drugačiji položaj žene koja npr. ima pravo tzv. nužnog dijela (njem. *noterbecht*), dok se u Dubrovniku primjerice isti uvodi tek u 17. stoljeću.²¹ Uostalom, bosanska žena jeste i bosanska kraljica, i kraljica-majka, i banica, i plemkinja, i “gospoja”, i bogati depozitar – cjelokupan “društveni habitus” se pojavljuje u obliku skupa načela i običaja prema kojima pripadnici bosanskog srednjovjekovnog društva ravnaju svoje postupke u odnosu ka ženi. U srednjovjekovnom bosanskom pravu takav odnos se očito podrazumijeva, ostaje neizgovoren i nezapisan uživajući status društvenog aksioma, pa se nikada formalnopravno i ne iskazuje kroz normu niti zakon, što postaje očiti bosanski specifikum i razlika u odnosu na pravni život susjeda. Nalazimo ga kroz rijetke primjere

¹⁸ Mletački, tzv. Tiepolov statut iz 1242. godine.

¹⁹ Antun Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Književni krug, Split, 2004.

²⁰ Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 303.

²¹ Vojislav Spaić, “Nasljedno pravo u srednjovjekovnoj Bosni”, *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevo*, br. I/1953, Sarajevo, 1953, 107.

sačuvanih testamenata, notarskih ugovora i obveznica pri čemu se treba oteti zamkama inherentnih pokušaja da se temeljem modernih pravno-povijesnih shvaćanja analiziraju i raščlanjuju elementi bosanskog srednjovjekovnog prava koji su očito običajnog pravnog porijekla i ukazuju na sasvim drugačiju društvenu strukturu i vrijednosti. U jednoj povelji vojvode Sandalja Hranića od 24. juna 1419, definira se pojam baštinskog nasljednika kao “natražje naše”,²² dok kralj Tomaš u darovnici logotetu Stjepanu od 14. oktobra 1458. godine dariva imanja “...da ih ima u baštinu i njegova djeca i muška i ženska”,²³ što čini pravni odraz jasne posebnosti žene bosanskog srednjovjekovlja.

²² Ćiro Truhelka, “Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u srednjem vijeku”, u: *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo, 1998, 596.

²³ Isto, 596.

Dževad Drino - Benjamina Londrc

*The Particularity of the Legal Position of Women in Medieval Bosnia***Summary**

The legal position of a woman in Bosnian Middle Ages clearly differs from the usual stereotypes but also legal standards of the neighbourhood; considering only the elements of the succession law we can discern a different position of a woman who, for instance, has the right of the so called necessary part (German: *noterbecht*), while the same right was introduced in Dubrovnik only in the 17th century. The Bosnian woman is also the Bosnian Queen, and queen mother and a noble woman and a dame, and the rich depositor – the complete “social habitus” appears in the form of a set of principles and customs according to which the members of the Bosnian medieval society acted towards a woman. In medieval Bosnian law, such a relation is obviously implied, remains unspoken and unrecorded enjoying the status of the social axiom and is never formally and legally expressed in a norm or regulation which becomes an obvious Bosnian specificum and a difference to the legal life of neighbours. We find it in rare examples of preserved testaments, notary contracts and bonds whereby we should escape the traps of inherent attempts to analyse and decompose the elements of the Bosnian medieval law which on the basis of modern legal and historical understandings since they obviously originate from custom laws and indicate a totally different social structure and value. In the charter of Duke Sandalj Hranić from the 24th of June 1419, the term heritage successor is defined as “natražje naše”, while King Tomaš in a donation to Logothete Stjepan from the 14th of October 1458 grants him the privilege that his property may be inherited by his male and female children alike, which makes the legal reflection of the clear specificity of a woman of the Bosnian Middle Ages.